

ՅՈՒԲԷԼԵԱՆՆԵՐ

JUBILES

ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՊԱՍՏՐ ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ¹

Մխիթարեան Միաբանութիւնը 2000ի Յուլիսին, Վենետիկի եւ Վիեննայի իր պատմական զոյգ ճիւղաւորումներով, միասնաբար որոշեցին անմիջական եւ ամբողջական միութիւն իրականացնել՝ ստեղծելով Մխիթարեան միացեալ մէկ Միաբանութիւն:

Այս պատմական յոյժ բաղձալի իրադարձութիւնը համընկնում էր Մխիթար Վրդ. Սեբաստացու կողմից հիմնուած Միաբանութեան 300ամեակին:

Մեր երախտիքն անցեալի բոլոր Մխիթարեաններին՝ թէ՛ Վենետիկի, թէ՛ Վիեննայի, ովքեր իրենց անգնահատելի նպաստն են մատուցել հայագիտութեան ասպարէզում:

Այսօր, 200 տարի է, որ Վիեննայի Մխիթարեանները երբեմնի կայսերական քաղաք Վիեննայում շարունակում են գործել եւ վառ պահել Մխիթար Աբբազօր լուսաւոր ջահը: Նրանք ներկայացնում են Հայ ժողովրդի մեծութիւնը նախ եւ առաջ իր հաւատքի խորութեամբ, այնուհետեւ հայ մշակոյթի ծառայութեան եւ տարածման գործում: Դարերի ընթացքում յաղթահարելով բազում խոչընդոտներ՝ Մխիթարեանների ոգին միշտ մնացել է անկոտրուն: Ամէնուր, որտեղ ոտք են դրել նրանք եղել են գորաւոր. նրանք մեր դարաւոր ու փառապանծ հայ մշակոյթի, գիտութեան եւ լուսաւորութեան տարածողներն են եղել ողջ եւրոպական հայագիտական աշխարհում:

1 Այս գեղոյցը հանրութեան է ներկայացուել Երեւանում, Ակադեմիայի Պատմութեան Ինստիտուտի դահլիճում տեղի ունեցած գիտաժողովի շրջանակներում, կազմակերպուած՝ ՀՀ Սփիւռքի նախարարութեան, ՀՀ Գիտութիւնների Ազգային Ակադեմիայի եւ Մխիթարեան Միաբանութեան կողմից, 10-11 Հոկտեմբեր 2011ին:

Բոլորիս էլ քաջ յայտնի է նրանց խոհուն, խորիմաց, նուիրեալ ներդրումը հայագիտութեան մէջ: Անուրանալի է նրանց թողած մնայուն աշխատութիւնները մատենագիտութեան, լեզուաբանութեան, դասական գրականութեան, թարգմանութեան, պատմութեան եւ մշակոյթի բնագաւառում: Մեծ է եղել նրանց վաստակը նաեւ հայ դրամագիտութեան զարգացման ասպարէզում:

Դրամագիտութեան զարգացումը մեծապէս պայմանաւորուած է այն մարդկանց գործունէութեան հետ, որ կորուստից փրկում եւ հաւաքում են տարբեր դարաշրջաններից մնացած հին մետաղէ դրամները: Այդ մաշուած, խոռնացած դրամներն են կենդանի վկաները տուեալ երկրի քաղաքական պատմութեան, նրա տնտեսութեան, երկրի առեւտրական կապերի եւ դրամական շրջանառութեան ճշմարիտ ներկայացնողն ու բացայայտողն, որոնք ներկայացնում են տուեալ դարաշրջանի դրամաշրջանառութեան ամբողջական պատկերը:

Դեռեւս վերածննդի դարաշրջանում է առաջացել առաջին հետաքրքրութիւնն հին մետաղէ դրամների նկատմամբ: Եւրոպայում ԺԸ դարի երկրորդ կէսից երեւան են գալիս գիտական առաջին դրամագիտական կենտրոնները, ուր հին մետաղէ դրամների հետազոտումը դառնում է աւելի առաջնահերթ, իսկ յետագայում թեւակոխում է իր պատմութեան գիտահետազոտական շրջանը՝ կապուած մի կողմից անտիկ շրջանի, միւս կողմից Մերձաւոր Արեւելքի միջնադարեան դրամների ընդգրկմամբ: Հայկական դրամագիտութեան զարգացումը խթանուած է ինչպէս հայագիտութեան, այնպէս էլ արեւելագիտութեան պահանջների մղումով: Որոշ ժամանակ անց դրամագիտական եւրոպական կենտրոններում սաղմնաւորուեց եւ հետաքրքրութիւն առաջացաւ հայկական դրամագիտութեան նկատմամբ: Վենետիկի Մխիթարեանները առաջինն եղան, որ ուշադրութիւն դարձրեցին անտիկ եւ միջնադարեան մետաղէ դրամների հաւաքագրման եւ նրանց ուսումնասիրութեան խնդիրներին: Հայոց իրականութեան մէջ Մխիթարեան միաբանութիւնը Վենետիկի Ս. Ղազար կղզում, սկսեց լրջօրէն զբաղուել այդ խնդրով եւ դարձաւ հայոց դրամների հաւաքման ամենախոշոր կենտրոնը: Մխիթարեանները դրամագիտական տուեալները օգտագործեցին հայ ժողովրդի պատմութեանը վերաբերող խրթին հարցերի բացայայտման մէջ:

Ինչ վերաբերում է Վիեննայի Մխիթարեաններին, երախտագիտութեամբ եւ վստահութեամբ կարող ենք ասել, որ Մխի-

Թար Աբբահօր զաւակները Վիեննայում շարունակեցին արարել եւ հայ դրամագիտութեան պատմութեան մէջ, մասնաւորապէս Կիլիկեան հայկական դրամների հետազոտման գործում ամենանշանաւոր ներդրումը ունեցան: Հայ դրամագիտութեան պատմութեան մէջ Հ. Կղեմէս Վրդ. Սիպիլեանի երեւան գալը մեծ երեւոյթ էր: Անձ՝ դրամագիտական սիրով համակուած, ամբողջ իր կեանքը նուիրեց հայ դրամագիտութեանը, մասնաւորապէս Կիլիկիայի հայկական դրամների հետազոտմանը նրա պատմութեան՝ ոսկէ միջուկին: Եւրոպական հետազոտողների մօտ նա «Նշանաւոր դրամագէտ» եւ հնագէտի համբաւ էր ստացել:

Շնորհիւ Հ. Կ. Սիպիլեանի ջանքերի հայ ժողովուրդն ունեցաւ հարուստ եւ ճոխ հաւաքածու, որ խնամքով եւ փայտաշինքով այսօր պահուում է Վիեննայի Միքանութեան պահոցներում: Դրամագէտը ստեղծեց եւ թողեց սերունդներին մնայուն մի աշխատանք, որ իր կարեւորութեամբ շատ արժէքաւոր գործ էր տուեալ ժամանակաշրջանի համար: Նոյնիսկ այսօր առանց ներկայութեան այդ մենագրութեան հնարաւոր չէ սկսել եւ զբաղուել Կիլիկեան դրամների հետազոտմամբ: Աշխատանքը յայտնի է «Դասաւորութիւն Ռուքնեան Դրամոց»² խորագրով: Այդ գիրքը հիմնաքարն է Կիլիկեան հայկական դրամների, այդ գրքով է սկսում առաջին գիտական դասակարգումը եւ լուսաբանումը, որտեղ հեղինակը ներկայացնում է Կիլիկեան Հայաստանի դրամների վերլուծութիւնը: Հեղինակը մանրամասնօրէն ստուգաբանել է մինչ այդ եղած Կիլիկեան դրամների բոլոր տուեալները:

Սիպիլեանը ստեղծեց դրամագիտական գրականութիւն հայերէնով, որից յետոյ այն օտար լեզուներով ներկայացրեց եւրոպացիներին: Նրա կողմից քննարկուած են Կիլիկեան Հայաստանի Հեթում Ա.ի երկլեզուեան դրամը, Լեւոն Գ.ի պղնձէ դրամներէ մէկը, որտեղ դրամի դիմերեսին պատկերուած է խաչ, իսկ դարձերեսին առիւծ առանց խաչի: Անդրադարձել է Սմբատի արծաթ դրամի դարձերեսի երկառիւծ պատկերատիպերին: Ներկայացրել է Օշինի արծաթ դրամը՝ ձիաւորի պատկերատիպով: Ներկայացնելով իւրաքանչիւր գահակալի դրամը՝ դրամագէտը տալիս է դրամի հայերէն խորագրութիւնները ամենայն մանրամասնութեամբ: Անդադառնում է երկլեզուեան դրամներին: Մանրամասնօրէն քննարկում է Կոստանդին Բ.ի ոսկէ դրամը եւ գա-

2 Սիպիլեան, Հ. Կղեմէս Վ., Դասաւորութիւն Ռուքնեան Դրամոց, Մխիթարեան տպարան, Վիեննա 1892:

լիս է եզրակացութեան, որ դրամը չքաղերամ է հիմնականում՝ յե-
նուեկով դրամի կշռային համակարգի վրայ, քանի որ չէր համա-
պատասխանում տուեալ ժամանակի բիւզանդական եւ արաբական
դրամների դրամակշռային համակարգին:

Դրամագէտը ծնունել է Կոստանդնուպոլսում 1824ի Փետրուա-
րի 17ին: Մկրտութեան անունն է Մկրտիչ: Վիեննայի Մխիթա-
րեանները 14 տարեկան պատանու առջեւ բացում են իրենց
վանքի դռները 1838ին, իսկ չորս տարի անց նա դառնում է
Միաբանութեան անդամ եւ ձեռնադրւում է քահանայ: Միաբա-
նութեան Աբբահայր Գեր. Արիստակէս Ազարեանի ջանքերով
սկիզբ է դրւում դրամագիտական հաւաքածուի ստեղծմանը, որն
յետագայում իր ծաւալներով պէտք է մեծանար եւ գիտական
հիմքերի վրայ ուսումնասիրուէր՝ դառնալով միաբանութեան եւ
հայ մշակոյթի մնայուն հարստութիւնը:

Միանալով Ազարեանին՝ Սիպիլեանը սկսում է իր առաջին
քայլերը կատարել այդ բնագաւառում եւ իր նպաստը բերել այդ
գործում: Իր նամակներում նա երախտագիտութեամբ է արտա-
յայտւում Գեր. Ազարեանին եւ յիշատակում է, որ նրան է պար-
տական իր դրամագիտական հմտութեան մէջ:

Հայկական դրամների հայթայթման եւ կորուստից փրկելու
մտահոգութեամբ համակուած՝ Սիպիլեանը կատարեց երկար ու-
ղեւորութիւններ Կ. Պոլիս, Զմիւռնիա, Կարին, Թեհրան, Վան,
Թիֆլիս, Էջմիածին, Իսպահան եւ դէպի նուիրական Կիլիկիա:
Այդ որոնումները թելադրուած էին հայ դրամագիտութեան մայր
մատեանն ստեղծելու նրա մեծ բաղձանքից, որ ցաւօք դրամագէ-
տի վաղաժամ մահուան պատճառով հնարաւոր չեղաւ գրքի ամ-
բողջական հրատարակումը տեսնել տպագրուած: Արդէն ճանա-
չուած դրամագէտը իր անբասիր գործունէութեան համար
1875ին արժանացաւ Վիեննայի «Դրամագիտական ընկերութեան»
(«Numismatische Gesellschaft») թղթակից անդամութեան, իբրեւ յու-
նական եւ հայկական դրամների մասնագէտի, իսկ 1876ին Սուլ-
թան Աբդուլ Ազիզի կողմից հռչակուեց Կոստանդնուպոլսի Օս-
մանեան թանգարանի փոխտնօրէն, քանի որ նա դասակարգել եւ
որոշել էր թանգարանի ամբողջ դրամագիտական հաւաքածուն:
Սիպիլեանը իր գործունէութեան սկզբից 1845ից մինչեւ մահ
զբաղուեց դրամագիտութեամբ՝ նուիրելով իրեն այդ զարմանա-
հրաշ աշխարհին: Նշանաւոր երեւոյթ էր ԺԹ. դարի համար Հայ
դրամագիտութեան պատմութեան մէջ Հ. Կ. Սիպիլեանի յետմա-

հու մենագրութեան հրատարակումը: Արդէն 1846-ից նա սկսել է աշխատել իր «Դասաւորութիւն Ռուքիմեան դրամոց» մենագրութեան վրայ: Այս աշխատութեան ստեղծումը կապուած է Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան անուան հետ: Սիպիլեանի մենագրութեան հիմքում ընկած է Վիեննայի Մխիթարեան թանգարանի հայկական դրամների հաւաքածոն, որն ստեղծուել էր իր իսկ ջանքերով: Նրան քաջ յայտնի էին տուեալ ժամանակի հայկական դրամների բոլոր հարուստ հաւաքածոները, որ պահուում էին եւրոպական թանգարաններում: Նա նամակազրական կապեր էր հաստատում իր ժամանակի եւրոպացի հնագէտների եւ դրամագէտների հետ, ինչպիսին էին՝ Բրոսէն, Բարթոլոմէյը, Լանգլուան, Շլիմանը, Թիմոնը: Սիպիլեանի ծաւալած գործունէութիւնը եւ նրա աշխատութիւնը շատերի համար դարձաւ խթան, որպէսզի զբաղուէին հայկական դրամների ուսումնասիրութեամբ:

Յայտնի է, որ հայ դրամագիտութեամբ սկզբում զբաղուել են օտարները: Նրանց կողմից թուուցիկ հաղորդումներ էին տրուում եւ յաճախ սխալ մեկնաբանութեամբ, առանց հայոց լեզուի իմացութեան եւ պատմութեան մեկնաբանութեան: Հ. Կ. Սիպիլեանի աշխատութեամբ առաջացաւ մեծ հետաքրքրութիւն դէպի Կիլիկեան հայկական դրամները: Հայ ազգային դրամների նկատմամբ խորանում է գիտական հետաքրքրութիւնը: Վիկտոր Լանգլուան հանդէս եկաւ Կիլիկեան հայկական դրամներին վերաբերող յօդուածներով, որն յետագայում ամփոփուեց Numismatique de l'Arménie au Moyen Age³ իր հեղինակած գրքում: Վիկտոր Լանգլուան տուեալ ժամանակի համար արժէքաւոր գործ էր կատարել, քանի որ այդ գրքով Արեւմուտքը ծանօթացաւ հայ դրամներին: Լանգլուայի նշուած գրքում տեղ էին գտել նրա հետազօտութիւնները Ռուբինեան դրամների պատկերատիպերի ծագման մասին, Օշինի պղնձէ դրամների վերաբերող խնդրին, նաւ Թորոսին վերագրուած դրամին մասին: Լանգլուան իր պրպտումներով անդրադարձաւ նաեւ Լեւոն Ա-ի դրամին: Սիպիլեանը շրջանցելով օտար դրամագէտի գրքում տեղ գտած սխալներն, այնուամենայնիւ, գնահատեց դրամագէտի աշխատանքը, համարելով տուեալ ժամանակի համար արժէքաւոր գործ, քանի որ աշխատութիւնը ֆրանսերէն լեզուով էր եւ օտարները իրենց համար բացայայտեցին մի նոր աշխարհ: Արեւմուտքը հայ դրամների միջոցով ծանօթացաւ հայոց աշխարհին: Սիպիլեանը իր հետազօտութիւններով տուեց դասակարգման

3 LANGLOIS, V., *Numismatique de l'Arménie au Moyen Age*, Paris 1855.

իր չափազիտական տեսութիւնը, որ կարեւոր աղբիւրագիտական նշանակութիւն ունի հայ դրամագիտութեան համար: Շատ հարցերում չընդունելով Լանկլուայի դասակարգումը՝ այնուհանդերձ այս երկու դրամագէտները՝ Վիկտոր Լանգլուան եւ Սիպիլեանը, առաջիններն էին, որոնց ջանքերով հիմնադրուեց եւ իր շարունակութիւնը ունեցաւ Հայոց Կիլիկեան դրամների հետազոտման պատմութիւնը:

Արդէն ԺԹ. դարի երկրորդ կէսին, Հ. Կ. Սիպիլեանին յայտնի էին Կիլիկեան 3.000 հայատառ դրամներ: Նրա դասաւորութիւնը բոլորովին նոր էր, եւ նրա կողմից ստեղծուած դասակարգման սկզբունքը երկար ժամանակ որպէս հիմք մնաց եւ կիրառուեց: Դրամագէտը մի շարք յօդուածներով հանդէս եկաւ մինչ գիրքը կը տպագրուէր: Դրանցից էին Լեւոն Ա.ի պղնձէ դրամի մասին ուսումնասիրութիւնը: Նա անրադարձած է Հեթում-Ջաբէլ արծաթ դրամներին, շարադրեց հայ դրամներին նուիրուած ծաւալուն յօդուած⁴:

Խօսելով Սիպիլեանի դրամագիտական հետաքրքրութիւնների եւ նրա մարդ տեսակի մասին՝ պահպանուել են դրամագէտի նամակները՝ ուղղուած դրամագէտ Հ. Սիմոն Անտոնեանին, որն եղել է դրամագէտ եւ դրամահաւաք (մասնաւորապէս հոռմէական եւ հայկական դրամների): Այդ նամակներից տեղեկանում ենք, թէ ինչպիսի մտահոգութեամբ եւ ջերմութեամբ է Սիպիլեանը արտայայտուում իւրաքանչիւր դրամի ձեռք բերման կամ դրամի պատմական արժէքի մեկնաբանութեան մասին: Այս նամակների շնորհիւ մի ամբողջական պատկեր ենք ստանում, թէ ինչպէս է կազմուել Վիեննայի Միւլթարեան միաբանութեան դրամագիտական հաւաքածուն, որքան ժամանակ եւ ջանք է պահանջուել իւրաքանչիւր դրամի ձեռք բերման համար, որպէսզի միաբանութեան հաւաքածուն դառնայ կատարեալ: Այդ փոքրիկ մետաղէ յուշարձանները կենդանի վկան են պատմական ժամանակաշրջանների, որոնց ձեռք բերումով Վիեննայի Միաբանութեան հաւաքածուն հարստացաւ: Ահաւասիկ բերենք մի քանի օրինակ նամակներից⁵.

4 Նամակները վերծանել էր Վիեննայի Միւլթարեան Ուխտի ընդհ. Աբրայ Հ. Գրիգորիս Վրդ. Մանեանը եւ «տպագրուել ՀԴՀ յուշամատենում, նուիրուած Հ. Կղեմէս Վրդ. Սիպիլեանի մահուան 100ամեակին: Սիպիլեանի նամակները», ANS, IV, 1980 editors D. Kouymjian and Y. T. Nercessian.

5 Նոյն, Հայ դրամագիտական հանդէս IV, 1980, 19-26:

1868 Յուլիս 8/20 Կ. Պոլիս

... շատ մը Ռուբինեան դրամներ առեր եմ, որոնց մէջ Տարսունի Կոստանդինի արծաթը կայ. աղէկ պահէ կը խնդրեմ, հեջ տեղ մը չկայ... Ասիկա Պոլիս գտայ... Զանա՛, որ մեր թանգարանին համար հոգ տանիք:

1. 1869 Մայիս 10/22 Մարտուան

... Սա Ռուբինեան Դրամները աւելցնելու մի ջանար, բայց եթէ միայն մաքուր կամ հազուադիւս կտորներով: ՇԻՆԵԱԼ Ի ՔՂՔ ՏԱՐՍՈՆ գրութեամբ ստակը Պոլիս արծաթագործներէն գնեցի: Նոյնպէս Լեւոնի երկդրամեանը եւ Հեթմոյ երկլեզուեանը Պոլիսի Կեսարացիէ մը գնեցի: Հոս տեղս ամենեւին հնադրամ չկայ. եթէ ըլլայ ալ ստակ չունիմ. մէկ աղուոր Միհրդատեայ չորեքդրամեան մը կայ, բայց ես եւ ոչ 200 Ֆռանքի առնելու յոյս ունիմ... Թրիեստ Տրէշերին գիր մը պիտի գրեմ ջանալու համար որ Samosi պղինձը ձեռք ձգենք, վասնզի շատ հազուադիւս կտոր մըն է ու մեզի անհրաժեշտ հարկաւոր:

1869 15 Կ. Պոլիս

... Միայն Պոլիս հատ մը Ռուբինեան Լեւոն Բ.ի արծաթ մը գնեցի ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅԱՍՑ գրութեամբ, որ հայաստանեայց բառին համառօտութիւնն է. աս գրութեան Լեւոնի դրամները շատ հազուադիւս են...

1870 Սեպտեմբեր 19 Սերա

Գանք Ռուբինի հայ դրամոց վրայ: Գիտէք որ Վիեննայի կայսերական թանգարանը երկու արծաթ ունին. մէկը Կոստանդին է մէյ մ'ալ Լեւոն Բ.ի օծման դրամներու տարբերութիւնը, որ մենք չունինք եւ unicum է. արդ Աթէնք հատ մը գնեցի, որով ամբողջութիւն մեղաւ նոյն շարքին: Ուրիշ փոքրիկ լուր մըն ալ տամ: Հատ մը Լեւոն Գ.ի աղուոր արծաթ մը գնեցի. շատ մաքուր պահուած, որուն ընթերցուածն է. Ա. ԼԵՈՆ ԹԱՀԱՒՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ. Բ. ՇԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ: Թէպէտեւ քիչ մը արժեց ինծի, ի վերայ այս ամենայնի գոհ եմ, վասնզի թագաւորական լեցուցինք... Առաջիկայ Զորքաբերի ճամբայ կ'ելլեմ Աստոնով Զմիւռնիա երթալու... Յոյս ունիմ Լեւոն Բ.ի կիսադրամ մը ձեռք ձգելու, որ շատ մաքուր է: Լամպրոս

Արտաւազդեայ արծաթ մը ունեցեր է, բայց շատ աւրուած ու խեղճ վիճակի մէջ ու Ձուկեցիիայի գերմանացու մը ծախեր է: Ինծի խօսք տուաւ որ ինչ որ գտնելու ըլլայ, թէ Տիգրան եւ թէ ուրիշ հայկական բաներ, ամէնքն ալ ինծի համար պիտի պահէ:

1871 10/22

... Աս մօտերս Լամպրոս ինծի նամակ մը գրեց, որուն մէջ կը ծանօթացնէ թէ Արտաւազդեայ գեղեցիկ արծաթ մ'ունի ու իբր վերջին գին 1500 Փրանք կը պահանջէ... Ձեզի խնդիրք մը ունիմ, կ'աղաչեմ, չզլանաք: Կ'ուզեմ Ռուբինեան դրամոց վրայ ընդարձակ յօդուած մը գրել ու Ձեզի ղրկել, որ գերմաներէն թարգմանէք, բայց հարկաւոր է որ իմ հայերէն ձեռագիրս Ռուբինեան դրամոց վրայ գրածս ինծի ղրկէք, որպէսզի մէջէն գանազան նիւթեր առնեմ ու կրկին դարձեալ Ձեզի ետ կը դարձնեմ թէ որ կ'ուզէք:

1872 3

Ինծի շատ ծանր կու գայ, որ ես բերնէս կտրեմ ու 30-40 Փրանքով հայու դրամներ առնեմ.... Կապարէ կնիք մը տեսայ, մէջտեղն կոտրած, որուն մէկ կողմը հայերէն եւ միւս կողմը յունարէն, հայերէնը կը գրէ, դանի թագաւորի Վեր ի վերոյ գնեցի, երբ ձեռքս անցնի, ճշգրիտ նկարագրութիւնը ձեզի կ'ընեմ: Կարծեմ 20 Փրանքի ձեռք պիտի ձգեմ... տեղ մը 10 հատ Ռուբինեան դրամներ կան, մէջը երեք հատ աղէկ են, մէկակաները՝ միջակ. մինչեւ 46 Փրանք տուի, ինքը 69 Փրանք կ'ուզէ... Ուրիշ տեղաց ալ լուր մ'առի թէ շատ Ռուբինեան արծաթներ եկած են ու ամէնը մէկանց կ'ուզեն ծախել, չապիկս պիտի ծախեմ ու գնել ջանամ...

1876 մարտ 1 Կ. Պոլիս

... Ես Եգիպտոս չգացի եւ եւրոպացոց հետ ճամբորդութիւն չըրի: Ուզեցի միայն Անտիոք ու Կիլիկիա երթալ, բայց Ասորոց կողմը քոլերա է: Հիմա զբաղուած եմ Կիլիկիայի ճամբորդութեանս պատմութիւնը գրել, որ հայերէն ընդարձակ ու գաղղիերէն համառօտ պիտի գրեմ ու տպել տամ քանի մը պատկերով: Իսկ այս մօտ ատեններս Ռուբինեան դրամոց դասաւորութեան վրայ համառօտ գիրք մը շինեցի ու վեց lithographie տախտակներու վրայ 78 Ռուբինեան դրամոց պատկերները նկա-

րել տուի: Արդէն տախտակները պատրաստ են ու ձեռագիրը ամսէ մը տպագրութեան պիտի տամ Աստուծով, թէ հայերէն թէ գաղղիերէն, զատ զատ կազմուած: Իմ քովի Ռուբինեան դրամոց թիւը 800 անցած է ու ես ձեզի կը խոստանամ, որ վանքին Ռուբինեան դրամները մինչեւ այս տարուան վերջը 1000ի հասցնեմ ու մէջը բաւական աղուոր դրամներ ալ գտնելով: Կրնամ ըսել որ հիմա հաւաքածոյիս նման հասնող Ռուբինեան հաւաքածոյ մը չկայ: Մօտերս 52 հատ Հեթում եւ Զարէլ գնեցի տասական դոլրուշի: Ամէնն էլ մաքուր:

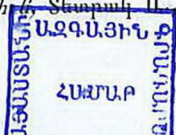
Սիպիլեանը նաեւ հանդիսացաւ առաջին հետազօտողը եւ առաջին Կիլիկեան հայկական դանձի դասագարկողը: Գանձը յայտնաբերուել էր 1870ի Իզմիր-Անկարա երկաթուղու շինարարութեան ժամանակ: Գանձը պարունակում էր, համաձայն դրամագէտի, 500 արծաթէ դրամ, որն ամփոփուած էր կաւանօթի մէջ: 50 դրամը յանձնուում է Օսմանեան թանգարանին իսկ մնացածն ուղարկուում է դրամահատարան՝ մետաղը հալելու եւ վերաօգտագործելու նպատակով: Երջանիկ պատահականութեամբ այն չի հալուում քանի որ դրամները ձեռք է բերում դրամահատարանի տնօրէնը՝ հայագգի Միհրան Պէյ Տիւզեանը, որ վճարում է արծաթի արժէքը եւ դրամները յանձնում Սիպիլեանի քննութեանը: Ուսումնասիրելով գանձը՝ դրամագէտը դասակարգում է 5 տարբեր ոճեր 14 տարբերակներով⁶:

Սիպիլեանի մենագրութիւնը 1876ին պէտք է հրատարակուէր, ուր պէտք է ընդգրկուէր Վանքի 1.000 նմոյշ եւ այդ պէտք է ներկայացուէր 6 տախտակով, որպէսզի յստակ պատկերացնէին Կիլիկեան Ռուբինեան դրամների պատկերագրութիւնը: Յաւօք վաղաժամ մահը դրամագէտին թոյլ չի տալիս տեսնելու գրքի հրատարակումը: 54 տարեկան հասակում 1878ին ճամբորդութեան ընթացքում հիւանդանում եւ իր մահկանացուն է կնքում հայ դրամագէտը: Սիպիլեանը բացի դրամագիտական յօկնքում հայ դրամագէտը: Սիպիլեանը բացի դրամագիտական յօդուածներից ունի նաւ ալ թեմաներին նուիրուած յօդուածներ «Վանայ կողմանց Բիւրդ ցեղերու վրայ տեղեկութիւն մը»⁷ կամ «Համառօտ աշխարհագրութիւն ծաղկոցի տղոց համար»⁸:

6 SARYAN, L., *Provenance of the 1873 Sibilian Hoard of Levon I Trams*, Armenian Numismatic journal, Vol. XXI, 1995, 47-51.

7 ՍԻՊԻԼԵԱՆ, Հ. ԿՂԵՄԷՍ Վ., Վանայ կողմանց Բիւրդ ցեղերու վրայ տեղեկութիւն մը, Ի Մասիս, Թ., 1895:

8 Նոյն, Համառօտ աշխարհագրութիւն, Տարակ. II, Կ. Պոլիս 1877:



Նրա մահից յետոյ ձեռագրի հրատարակման հարցը դառնում է հրատապ եւ առաջնային: Այդ խնդրով մտահոգուած սկսում է զբաղուել Հ. Գրիգորիս Գալէմքեարեանը: Նրա կողմից որոշ ճշտումներ կատարելուց եւ որոշ խոչընդոտներ յաղթահարելուց յետոյ աշխատութիւնը ստանում է ամբողջական տեսք: 1892ին «Դասաւորութիւն Ռուբինեան դրամոց» մենագրութիւնը մտնում է Վիեննայի Միխիթարեան տպարան: Դասական այս մենագրութիւնը, որ նուիրուած է Կիլիկիայի հայկական դրամներին, ներկայանում է հայ դրամագիտութեան՝ ընդհանուր ակնարկով, մատենագրական ցանկով եւ դրամագիտական գրականութեամբ: Գրքի մէջ տեղադրուած են Ռուբինեան թագաւորների ժամանակագրական ցուցակը, լուսապատկերների ցուցակը, մատենագրութիւնը եւ ի վերջոյ գրքի առաջին էջում դրամագէտի լուսապատկերի տեղադրումը՝ ի գիտութիւն սերունդների: Աշխատութիւնը մնաց մինչ օրս կարեւորագոյն աղբիւր հայ դրամագիտութեան համար: Սիպիլեանի գրքի հրատարակումից յետոյ 100 տարի պէտք է անցնէր, որ ասպարէզ գար Զ. Պտուկեանի «Կիլիկեան Հայաստանի դրամներ»⁹ նոր ստուարածաւալ աշխատութիւնը, ուր հեղինակը Սիպիլեանի կողմից արդէն ուսումնասիրուած 3.000 դրամներից յետոյ մէկ դար անց դրամագիտական հանրութեան ներկայացնում է իր նոր դասակարգումը քննութեան ներքոյ ունենալով 12.000 նոր կիլիկեան հայկական դրամների շարքը: Ի դէպ այդ աշխատութեան հրատարակումը հայերէն լեզուով 1963ին իրականացնում են կրկին Վիեննայի Միխիթարեանները:

Սիպիլեանին համարում են հայ դրամագիտութեան հայրը: 1978ին մեծ հանդիսութեամբ նշուեց նրա մահուան 100րդ տարելիցը: Իբրեւ երախտագիտութիւն նրա թողած գործի ԱՄՆում հրատարակուեց Հայ դրամագիտական Հանդէսի չորրորդ հատորը, որտեղ ամփոփուեցին այդ ժամանակի ճանաչուած դրամագէտների յօդուածները նուիրուած հայ դրամագիտութեան խնդիրներին: Հանդէսի այդ հատորը մնաց՝ որպէս չքեղ յուշամատեն՝ նուիրուած Վիեննայի Միխիթարեան մեծ դրամագէտին:

Այժմ անրադառնանք յաջորդ Միխիթարեան դրամագէտին, որ հանրայայտ ականաւոր գործիչ Հ. Յակոբոս Վրդ. Տաշեանն է:

Տաշեանը, բացի հայ բանասէր, լեզուաբան, հայագէտ լինելուց, նա հայ դրամագիտութեան պատմութեան մէջ հռչակուեց

9 ՊՏՈՒԿԵԱՆ, Զ., Կիլիկեան Հայաստանի դրամները, Վիեննա 1963:

իր «Արշակունի դրամներ» աշխատութեամբ: Արդէն 20րդ դարի առաջին իսկ տարիներից հին հայոց դրամներին վերաբերող շատ յօդուածներ լոյս տեսան: 1904ին Վիեննայում լոյս է տեսնում Ալեքսանդր Ասպետ Պետրովիչի աշխատութիւնը՝ «Արշակունի դրամներ» խորագրով հարուստ հաւաքածուն: Աշխատութեան մէջ հեղինակը դրամների մի առանձին խումբ վերագրում է Հայաստանին: Քննելով կատարած գործը՝ «Հանդէս Ամսօրեայ»-ի էջերում Հ. Յակոբոս Վրդ. Տաշեանը հայ-պարթեաական առնչութեան համառօտ պատմութեան եւ Արշակունեաց դրամների ծաւալուն վերլուծութեամբ հանդէս եկաւ տալով իր մեկնաբանումները Ալեքսանդր Պետրովիչի «Արշակունի դրամներ»-ի շուրջ¹⁰:

Տաշեանի քննախօսութիւնը բարձրացրեց հետաքրքրութիւնը Արշակունեաց դրամների հարցում: Տաշեանը ներկայացնում է պարթեաահայ պատմութիւնը, քննարկում է արշակունի դրամները հիմնուած Պետրովիչի «Արշակունի դրամներ» մենագրութեան հիման վրայ: Անդրադառնում է հեղինակի կողմից ներկայացուած Վաղարշակի, Արտաշէս Ա.ի, Արտաւազդ Ա. եւ Տիգրան Մեծի դրամները: Պետրովիչի առաջ քաշած վարկածները չընդունուեցին, այլ ենթարկուեցան քննադատութեան: Հայ արշակունեաց դրամներ, որի մասին Պետրովիչը շեշտում էր՝ չընդունուեցին:

Անցեալ դարերի Վիեննայի Մխիթարեան երկու մեծանուն դրամագէտների գործունէութեան կողքին այսօրուայ Վիեննայի Մխիթարեանների դրամագիտութիւնը գտնւում է հետազօտման իր նոր կարգավիճակում յանձինս Հ. Օգոստինոս Վրդ. Սեքուլեանի, ով կրկին դրամագիտական պահոցների ծանր բանալիները վերցրել էր իր ձեռքը եւ մեծ նուիրումով, անսպառ եռանդով կրկին բացում եւ ուսումնասիրում պահուող հին հայկական դրամները Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան սենեակներում՝ բերելով իր նոր լոյսը այսօրուայ հայ դրամագիտութեան զարգացման մէջ:

Հ. Օգոստինոս Վրդ. Սեքուլեանը ոչ միայն խոր համոզմունքով Մխիթարեան է, այլեւ հայագէտ եւ դրամագէտ: Մեծ է նրա ներդրումը հայ դրամագիտութեան մասնաւորապէս Կիլիկեան հայկական դրամների բնագաւառում՝ շարունակելով հայ

10 1960ին Վիեննայի Մխիթարեան տպարանը վերահրատարակեց Հ. Յ. Տաշեանի Արշակունի դրամների նուիրում աշխատութիւնը Ազգային Մատենադարան ՃՂԲ.-Բ. հատրում:

դրամագիտութեան երախտաւոր Հ. Կ. Սիպիլեանի, Տաշեանի գործը, նա նոր պրպտումներ է անում Կիլիկեան հայկական դրամների պատկերադրութեան մէջ: Դրամագէտ-Մխիթարեանը հաւատարիմ մնալով իր կոչմանը, երկար տարիներ ուսումնասիրել, դասակարգել եւ պահպանել է միաբանութեան դրամագիտական գանձարանը նոյնքան խնամքով եւ նուիրութեամբ, ինչպիսին էին իր նախորդները: Նա նիւթի խորը իմացութեամբ, սիրով եւ գիտական նոր մեկնաբանութեամբ դասակարգեց վանքի դրամները: Սեքուլեանը, հիմք ընդունելով Զ. Պտուկեանի դասակարգումը, նոր ճշգրտումներ տուեց Վիեննայի Մխիթարեան թանգարանում պահուող դրամական հաւաքածուի նկարագրութեան բացայայտման գործում: Հայագէտ-դրամագէտը 1968ին «Հանդէս Ամսօրեայ»-ում հանդէս է գալիս «Այսա քաղաքին մէջ կոխուած հայ դրամներ» խորագիրը կրող յօդուածով¹¹: Հեղինակը քննարկում է Հեթում Ա.ի դանգերի մասին եւ եզրակացնում է, որ բացի Սիս եւ Տարսոն դրամահատարաններից, Հեթումի Ա.ի ժամանակ գործել է դրամահատարան նաեւ Այասում, որտեղ եւ հատուել են պղնձ դրամները, որոնց դարձերեսում խաչերի թեւերը ունեն կէտեր որն արժէքաւոր բացայայտում է: Դրամագէտը եզրակացնում է, որ այս դրամները հատուած են Հեթում Ա.ի գահակալութեան վերջին տարիներին 1267-1271, երբ մամուլներին արչաւանքի պատճառով ստիպուած էին դրամահատարանը Սիսից տեղափոխել նաւահանգստային քաղաք Այաս: Յօդուածագիրը այդ դրամների նմոշները յայտնաբերել է Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան հաւաքածուի մէջ:

1970ին նոյն «Հանդէս Ամսօրեայ»-ի էջերում հեղինակը հանդէս է գալիս նոր հետաքրքրական յօդուածով «Դիտողութիւններ Լեւոն Ա.ի (1187-1219) դրամներու պատկերատիպերի ծագման մասին»¹² վերնագրով: Հեղինակը, հետազօտելով Լեւոն Ա.ի (իշխան Լեւոն Բ., 1187-1198) պղնձ դրամը, գալիս է հետեւեալ եզրակացութեան, որ իշխանական պղնձ դրամի դիմերեսի պատկերը հաւանաբար փորագրուած է գերմանացի փորագրիչ-վարպետի կողմից եւ Փրեդերիկոս Ա. Շիկամօրոս կայսրի դրամի պատկերի նմանակութեամբ է դրուագուած: Դրամագէտը տալիս է նաեւ

11 Սեֆօիլեան, Հ. Օգոստինոս Վրդ., Այսա քաղաքին մէջ կոխուած հայ դրամներ, ի Հանդէս Ամսօրեայ, 1968, թիւ 4-6, 213-218:

12 Նոյն, Դիտողութիւններ Լեւոն Ա.ի (1187-1219) դրամներու պատկերատիպերու ծագման մասին, ի Հանդէս Ամսօրեայ, 1970, թիւ 10-12, 477-488:

դարձերեսի պատկերագրութեան բացատրութիւնը, որտեղ առիւծի գաղափարական նշանը ընդօրինակուած է արեւմուտքից, մասնաւորապէս գերմանացիներից, եւ Լեւոն Ա.ի դրամներում պատկերագրութեան մէջ հանդէս եկող երկառիւծները դրա նմանակման փորձն են: 1960ին «Հանդէս Ամսօրեայ»ի էջերում տպագրուեց «Լեւոն Բ.ի օծման դրամները»¹³ յօդուածը: Դրամագէտը քննարկում է Կիլիկեան Հայաստանի ոսկէ դրամը, որ համաձայն Չ. Պտուկեանի այն վերագրուած է Լեւոն Ա.-Հեթում Ա.ի: Սեքուլեանը ոսկին վերագրում է Հեթում Ա.-Լեւոն Բ.ի, քանի որ այս երկու թագաւորները միատեղ գահակալած էին: Ոսկի պատկերագրութեամբ արծաթէ դրամները, որոնք նախապէս տրուած էին Լեւոն Ա.ին, վերագրում է Լեւոն Բ.ին եւ կոչուում են Լեւոն Բ.ի օծման դրամներ:

Դրամագէտը անրադարձաւ նաեւ Լեւոն Բ.ի պղնձէ դրամի մակագրութեան խնդրին¹⁴: 1973ին «Հանդէս Ամսօրեայ»ի էջերում դրամագէտը քննարկում է այդ խնդիրը եւ Լեւոն Բ.ի պղնձէ դրամների վրայ կատարած հետազոտութիւնը կապուած Լեւոնի հօր անուան հետ գալիս է հետուութեան, որ դրամների վրայ Ստեփանէ, թէ Ստեֆանէ անունների արձանագրութիւնը նա կարդում է Ֆ տառով: Համաձայն իր վարկածի արդէն 1187-1199 կամ նոյնիսկ աւելի վաղ հայ այբուբենի մէջ «Ֆ» տառի գոյութիւնը եղել է ուստի դրամի վրայի արձանագրութիւնը Լեւոնի հօր անուան հետ նա կարդում է ոչ թէ «Փ»ով այլ «Ֆ»ով. ոչ թէ Ստեփանէ այլ Ստեֆանէ:

Շարունակելով ուսումնասիրել թանգարանի հաւաքածուն՝ դրամագէտը Օշին (1307-1320)¹⁵ թագաւորի դրամները նորից վերանայեց եւ այն դասակարգեց համաձայն նոր սկզբունքի՝ հիմք ընդունելով Չ. Պտուկեանի դասակարգման տարբերակը: Բացի դրանից նա վերանայեց արաբերէն կրկնադրոշմները, ուր եկաւ հետեւութեան, որ արաբերէն կնիքը դրոշմուած էր տիրողի կողմից սահմանափակ դրամների վրայ, իսկ այն դրամները, որոնք կնքուած չէին, փոխանակուած էին աւելի մեծ գումարի դիմաց, երբ յանձնուած էին: Նրա շնորհիւ նորից վերանայուած եւ կչուում է թանգարանի գանձարանում պահուող իւրաքան-

13 Նոյն, Լեւոն Բ. օծման դրամները, ի Հանդէս Ամսօրեայ, 1960, քիւ 4-6, 204-208:

14 Նոյն, Ստեփանէ քէ Ստեֆանէ, ի Հանդէս Ամսօրեայ, 1973, քիւ 1-3, 81-86:

15 Նոյն, Վիեննայի Միխայիլ Բանգարանի Աւշինի արծաթները, ի Հանդէս Ամսօրեայ, 1972, քիւ 1-3, 95-110:

չիւր դրամը հատ հատ: Նա տալիս է դրամա-կշռային համակարգի աւելի ճշգրիտ նոր ցուցակ, որ շատ կարեւոր է ուսումնասիրող դրամագիտական նիւթի խնդիրները պարզելու համար:

Վիեննայի Մխիթարեան թանգարանի Լեւոն Ա.ի պղնձէ դանգերի մասին աշխատութիւնը¹⁶, որ գրեց 1970ին կրկին «Համդէս Ամսօրեայ»ի էջերում, յօդուածագիրը ներկայացրեց թանգարանի հաւաքածուն իւրաքանչիւր դրամի մանրակրկիտ նկարագրութեամբ: Նա ներկայացրեց իւրաքանչիւր դրամի գրութիւնները եւ խաչի տարբերակները: Բացի դրանից անդրադարձաւ նաեւ Այասա քաղաքի դրամահատարանում հատուած դրամներին՝ տալով դրամահատարանի հիմնադրման թուականը Լեւոն Ա.ի գահակալութեան շրջանում:

1972ին տպագրուում է «Վիեննայի Մխիթարեան թանգարանի Լեւոն Գ. (1306-1307) պղինձները»¹⁷ յօդուածը, որտեղ մանրամասնօրէն տալիս է դրամի նկարագրութիւնը եւ խաչի տիպի տաս տարբերակ: Հետեւելով նրա ստեղծագործական գործունէութեանը՝ տեսնում ենք ինչպիսի ծաւալուն, խորը, մանրակրկիտ, Մխիթարեաններին բնորոշ համբերատարութեամբ հետազօտում է կատարել իւրաքանչիւր դրամի որոշման գործում:

Վիեննայի Մխիթարեան Միբանութեան անդամ Հ. Օգոստինոս Զաքարի Սեքուլեանը ծնուել է Ռումինիայում 1921ի Սեպտեմբերի 19ին: Գալով Վիեննա 1931ին՝ արդէն 1938ին դառնում է Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան անդամ, իսկ 1944ին ստանում է վարդապետի կոչում: Աւարտելով Վիեննայի ազգային համալսարանի փիլիսոփայութեան եւ աստուածաբանութեան ֆակուլտետը, անցնելով ասորերէնի, արամեերէնի, եբրայերէնի դասընթացները՝ 1943ին սկսում է զբաղուել գրական-գիտահետազօտական աշխատանքով: Նա, բացի դրամագիտական ուսումնասիրութիւններից, հանդէս է եկել աղբիւրագիտութեան, ձեռագրագիտութեան, մատենագիտութեան, եւ հայագիտութեան վերաբերող հարցերով: Մեծ է նրա աշխարհաընկալումը. բացի դրամագէտի կոչում ունենալուց, նա շուրջ 70 տարի ծառայում է հայագիտութեան եւ միաբանութեան բարգաւաճման համար այսօր էլ 90 տարեկան հասակում մեծ եռանդով պաշտօնավարում

16 Նոյն, Վիեննայի Մխիթարեան թանգարանի Լեւոն Ա. պղինձէ դանգերը, ի Համդէս Ամսօրեայ, 1970, թիւ 1-3, 99-106:

17 Նոյն, Վիեննայի Մխիթարեան թանգարանի Լեւոն Գ. (1306-1307) պղինձները, ի Համդէս Ամսօրեայ, 1972, թիւ 4-6, 225-238, թիւ 7-9, 373-382:

է ԱՄՆում գործող Մխիթարեան վարժարանում փոխանցելով Մխիթար Աբբազօր ոգին եւ շունչը երիտասարդ սերունդներին:

Դրամագիտական աշխարհի զինուորները շատ չեն, բայց իրենց թողած գործով եւ որակով բաւական հզօր են: Ներկայացնելով Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան տարբեր ժամանակաշրջաններում ապրած եւ ստեղծագործած հայ դրամագիտութեան նուիրեալներին՝ տեսնում ենք՝ որքան են նրանք կարեւորել եւ նպաստել հայ դրամագիտութեան ուսումնասիրութեան եւ զարգացման գործին, որքան հոգի եւ ոյժ են ներդրել այդ բնագաւառի մէջ: Ազգերը իրենց գրաւոր սկզբնաղբիւրներով են ճանանչուած, իսկ դրամները ազգի յուշարձաններն են, ինչպէս մեր ձեռագիր մատենաները, եկեղեցական կոթողները:

Ազգային դրամները մեր պատմութեան անցեալն են, մեր տոկունութեան վկաները: Ահաւասիկ այս գիտակցութեամբ հաւաքագրեցին, ուսումնասիրեցին եւ պահպանեցին Մխիթարեան հայրերը հայոց եւ օտար դրամները՝ ի գիտութիւն եւ հարստութիւն մեր անցեալի եւ ներկայի:

ԱՆԱՀԻՏ ՄՈՒՇԵՂԵԱՆ

Summary

THE CONTRIBUTION OF THE MEKHITARISTS IN ARMENIAN NUMINAMISTICS

ANAHIT MUSHEGHIAN

Everyone is aware of great and consecrate contribution the Mekhitarists made in the development of Armenology. Their contribution was also huge in the development of Armenian numismatology.

This sphere of rich, old Armenian culture attracted the Mekhitarists and they were the first to make own research works exposing to the public the verifying coinages of true, Armenian, national testimonies not only of Artashesian dynasty but also Kilikia. Those coins were in turnover in many different, historical eras of Armenian national existence.

The founder the Armenian numismatology at the Mekhitarists Order in Vienna Fr. Clemens Sibilian later Fr. Hagopos Dashian, Fr. Augustinus Sekulian were those who created in different periods of time aiming the same though. With their living works they spurred strongly Armenian numismatology collecting, investigating and preserving Armenian and foreign coins by the consent and riches to our past and present.

This article is devoted to three consecrate numismats in gratitude for their tireless toil.